

УДК 141.312

П.С. Богачевський

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна, 01601

E-mail: wor4yn@gmail.com

КОНЦЕПТ ВІРТУАЛЬНОСТІ ЯК ФЕНОМЕН ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ

Розглядається концепт віртуальності як смислова похідна рефлексії над основним матеріалом сучасної науки в період постнекласики.

Ключові слова: *віртуальність, концепт віртуальності, віртуалістика, синергетика.*

Сьогодні віртуалістика ще формується як самостійне постнекласичне міждисциплінарне явище. Активно обговорюється питання із визначенням поняття віртуальності та онтологічного статусу віртуальної реальності, її філософського та наукового смислу. Сьогодні концепт віртуальності стає елементом як філософсько-теоретичній рефлексії (Ж. Дельоз, А. Бадью, Ж. Бодрійяр та ін.) так і елементом розгляду сучасної постнекласичної науки:

– фізика елементарних частинок (поняття віртуальної частинки, віртуального переходу, віртуального шляху).

– віртуальність у синергетиці (явище критичної нестабільності, біфуркації та детермінованого хаосу).

– віртуальність у сучасній соціології та психологічній науці («віртуалізація суспільства» за Д. Івановим, інженерна психологія, антропологічна модель Я. Чеснова).

Отже можна ствердити наявність міждисциплінарного та постнекласичного контексту у розумінні віртуальності, що виводить сьогодні віртуалістику та саме питання про віртуальність до окремого міждисциплінарного наукового напрямку, фундатором якого став російський вчений М. Носов і працю якого сьогодні продовжує лабораторія віртуалістики при РАН. Питання про появу цього окремого напрямку міждисциплінарних досліджень, а точніше про його філософський контекст у постнекласичній науці мова піде в цьому дописі.

Концептуальне осмислення віртуальності з'являється в сучасній науці як наслідок розширення методологічної наукової свідомості (І. Добронравова, С. Кримський,) за рахунок рефлексії у межах постмодерної філософії та у більш загальному – за рахунок філософської рефлексії над класичними категоріями загалом.

Згідно М. Носова [1] віртуальна реальність (психологічна, фізична, соціальна тощо) визначається за рахунок чотирьох її фундаментальних властивостей. А саме: породженість, актуальність, автономність і інтерактивність. Певна схожість концепцій постнекласичної раціональності та віртуалістики полягає у тому, що постнекласична наука та віртуалістика мають справу із *суб'єктом що постає*. Так С. Хоружий пропонує особливий термін «буття-біфуркація» [2] яким можливо б було позначити онтологічне тло на якому розкриває себе концепт віртуальності. Буття-біфуркація виявляє собою специфічний момент переходу із світу повної потенційності до світу сутнісної актуалізованості (те, що в аристотелівському дискурсі нам відоме під поняттям сутності). Сам факт існування сутності, сталої у певному просторі та часі власної перцепції глядача, створює уявлення про реальність. Як зазначає Д. Іванов: «існує два головних сенси поняття «віртуального». Перший походить до традиційного природознавства, в якому смисл терміну «віртуальне» розкривається через протистояння ефемерності безкінечно малих переміщень об'єктів чи безкінечно малих періодів існування часточок та стабільної в своїх просторово-часових характеристиках реальності. Другий смисл породжено практикою створення та використання комп'ютерних симуляцій і розкривається через протиставлення ілюзорності об'єктів засобами комп'ютерної графіки і реальності матеріальних об'єктів. В понятті віртуальної реальності обидва смисли парадоксальним чином з'єднуються» [3, с. 29-30]. Таким чином ми потрапляємо в ситуацію, коли віртуальність виявляється необхідним атрибутом будь якого сутнісного реального буття. Ось що пише про це А. Бад'ю в роботі «Дельоз. Шум буття»: «... для Єдиного необхідно два імені, щоб на досвіді переконатися, що тільки від одного із цих імен походить онтологічна однозначність, позначена цією іменною парою. Необхідне поєднання віртуальне/актуальне, щоб на досвіді переконатись, що саме згідно своєї віртуальності певна актуальна сутність однозначно зберігає своє Буття. В цьому сенсі, віртуальне – це основа актуального» [4, с. 60]. У сучасній фізиці існує так звана оксфордська інтерпретація квантової механіки, автор якої Х. Еверет в 1957 р. під керівництвом Дж. Уїлера в Принстоні захистив докторську дисертацію [5], у якій він на додаток до основного математичного апарата квантової механіки запропонував «універсальну хвильову функцію». Ця функція підкоряється рівнянню Шредінгера для світу, що є квантовою суперпозицією декількох (або невизначеної безлічі) паралельних всесвітів, і представляє повністю оборотну й детерміновану еволюцію станів. При взаємодії даних станів з навколишнім середовищем у системі вимірів розглядається ефект «декогеренції», що у результаті

процесу проникнення в систему інформації про навколишнє середовище призводить до того, що квантова система неминуче «заплутується» і змішується з навколишнім середовищем. Поки не проведений вимір, неможливо встановити, у якому саме із всіх всесвітів здійснюється експеримент. У момент виміру відбувається необоротне «розщеплення всесвітів». Хвильова функція Х. Еверета не зазнавала недетермінованого колапсу в системі спостереження, і вона визнавалася «реальною» на всьому просторі ймовірностей, що обчислюють. Один з філософських висновків даної інтерпретації полягав у тому, що спостерігач присутній у кожній з можливих реальностей, причому він оцінює як реальне тільки власне існування, у той час як інші світи для нього це – не більш ніж математична віртуальність. Ці світи співвідносяться статистично, і події нашого реального світу не зберігають зв'язку з тим, що відбувається у всій сукупності світів, і в цьому сенсі є випадковими. Ця теорія згідно Б.С. Де Вітта пізніше одержала назву Багатосвітової Інтерпретації. В уривках з робіт Х. Еверета можна знайти цікаву метафору, яка картинно ілюструє ідею еволюції спостерігача в безлічі реальностей, як певної міфічної розумної амеби з гарною пам'яттю. Після безлічі поділів кінцеві варіанти даної амеби не схильні визнавати, що вони – одне, і, згідно з автором, можливо, що весь їхній ансамбль цілком вірніше було б назвати «амебою». І хоча із математичної точки зору така інтерпретація можлива то із фізичної точки зору доказів для ствердження цієї концепції ще не має. Тим не менш еверетика цікавить нас саме тому, що дозволяє показати цей специфічний постнекласичний контекст відношення до реальності який дозволяє апелювати до віртуального буття, яке, за означенням Бад'ю вище є необхідним елементом ствердження реального буття.

Філософська інтерпретація постнекласичного віртуалістського дискурсу вказує нам на момент переходу із одного масштабу в інший (як про це влучно висловився Д. Іванов у цитаті наведеній вище): те, що сприймається спостерігачем як реальність виявляється лише одним із можливих світів актуалізації постійного руху матерії при переході до масштабу мікросвіту, квантового світу. Якщо ми дивимось на квантовий світ розміщуючи своє «відчуття реального» у масштабі, який можуть сприймати наші органи чуття, тоді реальне - те, що ми сприймає наша буденна свідомість, а віртуальність – це лише «океан світу елементарних частинок», яким не вистачило енергії для того, щоб втілити іншу реальність. Але якщо ми дивимось не із позиції сутнісного дискурсу, який покладаємо в основу нашого відчуття реальності, а крізь призму «фізичної об'єктивності», то реальним буде як раз той самий фізичний вакуум, який за уявленнями сучасної фізики є простором максимальної потенційності, який народжує весь світ елементарних часток і врешті-решт той світ, який ми називаємо реальністю.

Феномен вакууму у фізиці, а точніше його філософська інтерпретація, на нашу думку співпадає із онтологією постмодерної філософії. Знайомі із квантовою механікою люди відчують у наступній цитаті Ж. Дельоза дещо знайоме: «Структура – це фактично машина по виробництву безтілесного смислу... смисл виробляється нонсенсом та його безкінечним переміщенням... породжується відповідним розміщенням елементів, які самі по собі не є «означуваними» ...» [6, с. 102]. Сам нонсенс Ж. Дельоз визначає таким чином: «Нонсенс – це те, що не має смислу, але також і те, що протилежно відсутності останнього, що саме по собі дарує смисл»; «Буття однозначне»; «воно не може мати смисл саме по собі, тому що не існує смислу: а значить, воно є нонсенсом»; «цей нонсенс є наділення смислом (онтологічним)»; «існують різні смисли як машинні симулякри однозначності Буття (нонсенсу) як імені смислу, яким він в багатоманітті приходиться до сутностей» [6, с. 103]. Якщо застосувати Дельозівську метафору із нонсенсом до ситуації у фізичному дискурсі, ми отримаємо те, про що говорилося вище – реальністю, як квінтесенцією буття, стане те, що лежить за обрієм фізичного вакууму (цей обрій, дорече, у фізиці і виявляється світом існування віртуальних часточок) – сам вакуум виявляється «реальнішим» аніж те, що ми сприймаємо за реальність сутностей оточуючого нас світу в масштабі локалізації нас самих як спостерігачів.

Наступний висновок, який можна зробити продовживши аналізувати постнекласичний контекст сучасної науки – висновок про відсутність необхідності у побудові ієрархічних відносин у сосунках буття, віртуального та реального. Сенс характеристики породженості, якою наділяє Носов віртуальне буття і із якої виростає уявлення про ієрархічність відносин «породжую чого-породженого», полягає в тому, що кожна віртуальна реальність, або віртуальна ситуація, що спостерігається, є породженою якоюсь онтологічно первинною реальністю як такою. Але для констатації погодженості ми повинні мати «точку відліку» – реальність. В ситуації об'єктивно існуючого буття світу емпіричний досвід такої точки відліку не дає. Як не згадати крилатий вислів Архімеда: «Дайте мені точку опори та я перегорну Світ» – метафора, що відображає бажання знайти ту саму онтологічно первинну реальність. Такою точкою відліку для філософа завжди ставало буття як таке. Таке буття можливо ототожнити із категорією «ніщо» (у фізиці за смислом це є вакуум). Вічне філософське питання «чому існує щось і не існує ніщо?» в контексті віртуалістського дискурсу вказує на принципову неможливість існування буття як «ніщо» без його вияву у світі сутностей, кожна з яких, у ситуації відсутності точки відліку, привілейованої «реальної реальності», стає і реальною і віртуальною одночасно. Так стає зрозуміла думка А. Бад'ю про необхідність двох імен для констатації існування буття та вже не так дивно сприймається радикальна

інтерпретація квантово-механічної картини світу Х. Еверетом. Породжена та породжуючи реальності за Носовим виявляються тепер суто оптичними смисловими ілюзіями, якщо перевести масштаб філософського розгляду до проблем категорій як таких. Таким чином існує лише буття яке породжує певну реальність (яку називають віртуальною) і для певної реальності є породженим (те, що називається реальністю як такою). Таке буття можливо мислити виключно як процес постійного становлення – що і виявляється наріжним каменем сучасного постнекласичного наукового дискурсу. Доречним буде привести цитату С. Хоружего: «Тут онтологічна структура включає в себе два буттєві обрії, один із яких відповідає світу явищ, інший – світу ідей-сутностей; і ці обрії, в грубому трактуванні, «шкільної» моделі, виявляються розділеними нездоланим онтологічним відстоїнням: «паралельними». Але в дискурсі енергії буттєві обрії є не паралельними, а, навпаки, такими що сходяться, і буття-дія людини є точкою зустрічі цих обривів: воно завжди здатне втілитись як в події трансцендування, так само і в події наочності, або віртуальній події. ... будь-яка подія, що належить до буття-дії людини, відбувається в особливій точці розгалуження, біфуркації енергійних онтологічних обривів. Саме ж буття-дія людини включає в себе момент іманентної онтологічної альтернативи і повинно бути визначено як буття-біфуркація» [2, с. 58.].

Отже, тут ми бачимо сходження декількох питань, які є наріжними для сучасної філософії науки: питання про роль суб'єкту, *суб'єкту що постає*; питання про буття в його єдності і в становленні через багатоманітність; питання про перехід від сутнісного дискурсу до енергійного. Ці проблемні поля фактично становлять собою те загальне тло сучасної наукової свідомості, на якому з'являється дискурс віртуальності. Ці ж самі питання паралельно фундується в постмодерністському філософському світі, хоча радше фундується не вони, а нові ракурси розгляду класичної онтології.

Сьогодні ми бачимо смислову переорієнтацію, яку б можливо було уподібнити до оптичної зміни ракурсу розгляду класичних аристотелівських категорій, коли сутність явища, яке спостерігається, принципово не змінюється, але збагачення методологічної свідомості філософів та науковців відбувається за рахунок зміни самого стилю мислення, філософського способу мислення (те, що Хоружий називає переходом від сутнісного дискурсу до дискурсу енергійного). І тут концепт віртуальності є яскравим прикладом сучасного постнекласичного науково-філософського дискурсу. Особливість застосування цього концепту полягає в тому, що сам по собі він не адресує нас до якогось принципово нового факту оточуючого нас світу. Концепт віртуальності виникає сьогодні не стільки як теоретичний наслідок свого феноменального вияву у науці (світ елементарних частинок, квантові взаємодії тощо), а радше як новий спосіб рефлексії над класичним сутнісним дискурсом. Треба зауважити, що, звісно, за межі сутності і постулювання її (сутності) сталості людський розум принципово нікуди не виходить. Так само коли ми постулюємо нелокальність квантово-механічного об'єкта ми тільки додаємо до цього об'єкта два означуваних, дві нові сутності – об'єкт виявляє властивості частинки та хвилі одночасно, але частинка та хвиля – це вельми класичні об'єкти розгляду. І хоча в сучасній фізиці віртуальні частинки та класи віртуальних взаємодій не є мисленими абстракціями чи продуктами рефлексії над питаннями внутрішньої енергійності та єдності буття, розширення методологічної наукової свідомості в межах постнекласичної науки йде саме через таке мета-рефлексійне філософське відношення до загального наукового контексту. Поява в сучасній постнекласичній науці концепту віртуальності безумовно є відповіддю на розширення наукового досвіду, але сам цей концепт виявляє себе не в глибині цього досвіду, а на поверхні його концептуальних філософських засад.

Таким чином постнекласична наука не є мета-рефлексійним рівнем над класичною наукою (для класичної науки таким цю мета-рефлексію втілює некласика). Постнекласика виявляється іншим ракурсом розгляду світу, принципово новим синтезом онтологічних горизонтів у межах наукової свідомості і концепт віртуальності слугує яскравим прикладом виявлення цієї інакшості, виділяючись на перетині головних сенсоутворюючих для постнекласичних питань: буття-становлення, єдності багатоманітність, ролі та статусу суб'єкта пізнання.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Носов Н.А. Манифест виртуалистики / Н.А. Носов // Труды лаборатории виртуалистики. — М.: Путь, 2001. — Вып. 15. — 17 с.
2. Хоружий С.С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности / С.С. Хоружий // Вопросы философии. — 1997. — № 6. — С. 53–68.
3. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов. — СПб.: Петербургское востоковедение, 2002. — С. 29–30.
4. Бад'ю А. Делез. Шум бытия / А. Бад'ю. — М.: «Логос-Альтера», «Ессе homo», 2004. — 184 с.
5. Everett H. The Theory of the Universal Wave Function / H. Everett. — Princeton: Princeton University Press, 1973. — P. 3–140.

б. Делез Ж. Логика смысла. Фуко М. *Theatrum philosophicum* / Ж. Делез, М. Фуко: пер. с фр. — М.: «Раритет», Екатеринбург: «Деловая книга», 1998. — 480 с.

Надійшла до редакції 28.05.2013 з.

Богачевский П.С. Концепт виртуальности как феномен постнеклассической науки

Рассматривается концепт виртуальности как смысловая производная рефлексии над основным материалом современной науки в период постнеклассики.

Ключевые слова: виртуальность, концепт виртуальности, виртуалистика, синергетика.

Bohachevsky P.S. Concept of virtuality as postnonclassical science phenomenon

The article analyzes current debates around the phenomenon of virtuality and its philosophical and methodological interpretations in modern postnonclassical science.

Keywords: virtuality, virtual reality, synergetic, concept of virtuality.